

MAJTÉNYI GYÖRGY

„Ön-fejűség” – a „másik” Németország történelme

Ismeretes, hogy a buchenwaldi koncentrációs tábor azokon a Weimar közeli dombokon építették, ahol korábban Goethe sétált, amikor híres versét írta. Lehet-e emlékezni az ő történetére, életművére ma a náci terror színhelyén? Többen is megfogalmazták – ismert írók és társadalomtudósok egyaránt – azt a képzetet, hogy két Németország létezik, az egyik a szellemi és művészi élet hazája, a másik a való élet öröksége. Mert lehet-e bármi köze is Buchenwald emlékének Goethe és Schiller Weimarjához?¹ A múlthoz való viszony a háború után mindkét német államban a politikai élet és a közéletiség kulcskérdése lett, s maradt azóta is: Németország mintha belefeledkezett volna a múltjáról és a nemzeti identitásról szóló vitákba.²

A nyolcvanas években az NSZK-ban a konzervatív kormányzat nagy igyekezettel fáradozott egy „kedvezőbb” történelempé kialakításán.³ A nemzeti történelemhez való viszony újradefiniálására irányuló politikai és tudományos törekvések azonban sokak szemében sértették a háború utáni, a náci múlt elutasításán alapuló „demokratikus konszenzust”. A fellángoló viták során a nemzeti történelem értelmezésének legáltalánosabb kérdései kerültek terítékre. Meg lehet-e találni a megfelelő távlatot a náciizmus történetének feldolgozásához? El lehet-e beszélni az eseményeket másképp, mint az áldozatok szempontjait alapul véve? Újra lehet-e fogalmazni a múlthoz és a nemzeti szimbólumokhoz való viszonyt a fiatalabb generációk számára? Miképp válhat a múlt történelemmé Németországban is?

E kérdések legélesebben talán az 1986-os „történészvita” (Historikerstreit) során eszkalálódtak. A vita lényegét röviden abban foglalhatnánk össze, hogy voltak, akik a német nemzeti identitás erősítésén a Holokauszt egyedi jellegét tagadva fáradoztak, mások erre reagálva hevesen utasították vissza a német állam által elkövetett bűnök relativizálását. A vitának lehetséges – és tegyük hozzá: igen kézenfekvő – egy olyan értelmezése is, mely eltérő politikai nézőpontok érvényesülését látja az egyes szerzők vitacikkeiben. A nemzeti múlthoz való viszonyt a hagyományokból eredeztető konzervatív állásponttal szemben, a liberális történelemfelfogás híveinek írásai azt sugallták, hogy a történelmet ők – így a nemzet múltját is – az alkotmányos demokrácia perspektívájából szemlélik. A társadalomtörténész Jürgen Kocka talán ennek jegyében is fogalmazta meg, hogy a Holokausztot negatív viszonyítási szempontnak kell tekinteni. Bár a vita sokáig – legalábbis részben – akó-

¹ Ash, Timothy Garton: Belső emigráció. In: Ash, Timothy Garton: A balsors édes hasznai. Budapest, 1991. 19–26.

² Bővebben lásd: Fulbrook, Mary: A német nemzeti identitás a Holokauszt után. Szeged, 2001. (a továbbiakban: Fulbrook). A német fasizmus értelmezések összefoglaló elemzése: Tomka Béla: A Harmadik Birodalom. A kutatás új útjai. Szeged, 1999.

³ 1985-ben Helmut Kohl, német kancellár Ronald Reagennel, az Egyesült Államok elnökével együtt emlékezett a háborúban elesettekre a bitburgi katonai temetőben. A temető, mint kiderült, Waffen-SS katonák sírjait rejtette. (A két politikus előzőleg a bergen-belseni koncentrációs tábor helyén létesített emlékhelyet is felkereste.) Az esemény nagy vihart kavart a politikai és a tudományos élet berkeiben. Sokan érezték úgy, hogy a háborúban elesett német katonákra való emlékezés sérti az áldozatok emlékét, s ismét nyilvánvalóvá vált, hogy a múlthoz való viszony nemcsak erkölcsi kérdés, hanem politikai megfontolás tárgya is Németországban. Fulbrook 139–146.

rül forgott, hogy lehetséges-e érzelemmentesen szemlélni a náci korszak történeteit, már magának a kérdésnek a felvetése is nyilvánvalóan felkavarta az érzelmeket. Ugyanakkor mintha kompromisszum formálódott volna azzal kapcsolatban, hogy a történészek, ha kivételes eseménynek tartják is a Holokausztot, nem feltétlenül kell, hogy sztereotípiákban, elkoptatott klisékben beszéljenek a német történelem eme szakaszáról. Ennek ellenére minden új értelmezési kísérlet felborzolta a kedélyeket, mert a vélemények továbbra sem egyeztek a tekintetben, hogy mi az, ami sérti a háború utáni „demokratikus konszenzust”, és mi az, ami nem, hogy hol húzódnak a szabad véleményformálás, illetve a más véleményekkel szembeni tolerancia határai – mert, hogy vannak ilyen határok, ahhoz kétség sem férhetett Németországban.⁴

A legélesebben a jobboldali konzervatív történészek mellett a baloldali elkötelezettséggel színre lépő – a múltban a kisemberek szerepét és igazságát kutató történétírók –, a hétköznapi historikusai fogalmaztak.⁵ A hétköznapi történétírása⁶ (*Alltagsgeschichte*) más irányzatokhoz hasonlóan nem érthető meg a nemzeti historiográfiai tradíciók ismerete nélkül. Míg Angliában vagy az Egyesült Államokban az 1960-as években újjászülött társadalomtörténet-írás akár baloldali ihletettségű szemléletmódnak is tekinthető, addig Németországban az új módszereket – a családtörténetet, a demográfiát, a mobilitás vagy a kollektív cselekedetek vizsgálatát –, és általánosságban a társadalomtudományos szemléletmódot a hatvanas évek végétől fogva liberális szemléletű történészek honosították meg, a modernizációs teóriák jegyében. (Korábban a történészvita leginkább a politikai fejlődés általános értelmezéséről szóltak, új szemléletmódra utaló kérdéseket csak kevesen fogalmaztak meg.)⁷

De Németországban sem kellett sokáig várni arra, hogy a hétköznapi történelem baloldali romantikáját felfedezzék. Az 1970-es évek végén nagy kultusza támadt a helytörté-

⁴ Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. München, 1987. Lásd különösen: Kocka, Jürgen: Hitler soll nicht durch Stalin und Pol Pot Verdrängt werden. Über Versuche deutscher Historiker, die Ungeheuerlichkeit von NS-verbrechen zu relativieren. In: Historikerstreit, München, 1987. 132–142.; Elley, Geoff: Wilhelmismus, Nationalismus, Faschismus. Zur historischen Kontinuität in Deutschland. Fordította: Reinhart Kössler. Münster, 1991. (a továbbiakban: Elley) 297–301.

⁵ Már korábban is megfogalmazódott az Alltagsgeschichtével szemben az a vád, hogy a bűnök relativizálását jelentené. Lásd például a következő vita hozzászólásait: Broszat, Martin (Hrsg.): Alltagsgeschichte der NS-Zeit. Neue Perspektive oder Trivialisierung? München, Oldenbourg, 1984.

⁶ Az Alltagsgeschichte irányzatával hosszabb vagy rövidebb terjedelemben a következő magyar nyelven megjelent tanulmányok foglalkoztak: Bódy Zsombor: A hétköznapi élet története. Munkás visszaemlékezések a századforduló idejéből. In: A mesterség iskolája. Szerkesztette: Bódy Zsombor, Mátyás Mónika, Tóth Árpád. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Budapest, 2000. 275–293. (a továbbiakban: Bódy); Fónagy Zoltán: A mindennapok története. Antropológiai perspektívák a német társadalomtörténetben. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. századi Magyarországon. Szerkesztette: Orosz István, Pölöskei Ferenc. Budapest, 1996. 369–380. (a továbbiakban: Fónagy); Gyáni Gábor: A hétköznapi historikuma. In: A hétköznapi historikuma. Szerkesztette: Dúsnoki-Draskovich József, Erdész Ádám. Gyula, 1997. 11–27.; Niedermüller Péter: Empirikus kultúrakutatás, avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In: A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. Szerkesztette: Kunt Ernő. Az antropológiai megközelítés esélyei. Miskolc, 1993. 27–101.; Majtényi György: „Uraltak” vagy „önfejük”? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. Korall, 2001. ősz-tél. 5–6. sz. (a továbbiakban: Majtényi 2001.); van Dühmen, Richard: A történeti antropológia a német társadalomtörténet-írásban. In: A német társadalomtörténet új útjai. Szerkesztette: Vári András. Budapest, 1990. 242–252.

⁷ Elley 265–267.

neti kutatásnak, s a tévécsatornák is mind több filmet sugároztak a náci Németország mindennapjairól. Divatossá vált a kisemberek szempontjait hangsúlyozni, a többségét, azokét, akiknek a hangját minden korban elfojtották, s akiknek sajátos szempontjait korábban a történészek is elkendőzték. Míg a – ma már hagyományosnak mondható – történeti társadalomtudomány (*Historische Sozialwissenschaft*) a nagyobb összefüggések feltárására törekedett, addig a mindennapok történészei ezt a személetet elutasítva a múlt addig rejtett dimenzióinak vizsgálatát tűzték céljukul. A nagy elméletek, a német társadalomfejlődés sajátosságainak, a német „különút” (*Sonderweg*) vizsgálata helyett a történelem szereplőit akarták kiszabadítani a különböző elméletek fogságából; hiszen joggal gondolhatták, hogy a történészek által elbeszélte történetekben igencsak szűkre szabott az egyének, kivált a „kisemberek” (*kleine Leute*) mozgásteré.⁸

Az új történetírói irányzat első képviselői jórészt „céhen kívüli” fiatal történészek voltak. Törekvéseiket kezdetben meglehetősen idegenkedés fogadta. Többen – talán a megtámadtatásuk felett érzett sértettségtől is vezérelve – tudománytalannak, romantizáló mítoszteremtésnek vélték az új történetírók törekvéseit, írásait pedig torzításoktól, valótlanságoktól hemzseggő legendáknak. A társadalomtudományos történetírás atyja, Hans Ulrich Wehler például az ekkor születő munkák egyvelegét nemes egyszerűséggel „zöld köleskásának” minősítette. Utóbb azonban több társadalomtörténész is magáévá tette az új szemléletmódot, s a mindennapok historikusai számára is vonzóan bizonyult az új társadalomtörténet (a történeti antropológiát, a mikrotörténetet) különben jellemző módszertani sokféleség és az elméleti igényesség. A kilencvenes években az *Alltagsgeschichte* történettudományi jelenlétét tudatosító kötetek ennek jegyében igyekeztek összegezni a hétköznapi történetírásának tapasztalatát s a történetírókat ért elméleti hatásokat.⁹

Az új irányzat gyökereit – a historiográfia szerint – a fasiszmus-kutatás iránti érdeklődés, a nyugat-német újbóloldal képviselőinek elméleti munkái és a társadalomtudomány objektív hangú struktúra leíró diskurzusának elutasítása jelentik. Az *Alltagsgeschichte* törekvéseit emellett az elméleti sokszínűség jellemzi: egyszerre érzékelhető a néprajzi, antropológiai kutatás módszereinek, a német akadémiai műveltség – azon belül is elsősorban az életút-kutatás (*Biographieforschung*), a fenomenológiai tudásszociológia –, a mikrotörténet, a történeti antropológia, a francia *Annales* vagy Bourdieu hatása.¹⁰ A megszülető írások sokféleségében felfedezhető közös jegyeket leginkább talán a kezdeti – magyarra csak magyartalanul átültethető – célkitűzés, a „történelem belülről és alulról” jelszavának érvényesítése jelenti.

Milyen formában sajátították el az emberek a termelési és uralmi viszonyokat? Sokfajta válasz lehetséges. A hétköznapi történetírói a hagyományosan egységesnek tételezett proletariátus kollektív cselekedeteiben elsősorban az egyéni motivációkat keresték. Az egyéni életutak vizsgálatakor azonban pusztán az individuum szempontjából nem szemlélhető eseményekkel, s ezek kapcsán kollektív magatartásformákkal, cselekedetekkel, így az embertelen közönnyel vagy a brutalitás hétköznapi megnyilvánulásaival is szembesülniük kellett.¹¹ Olyan korabeli képzetek láttak napvilágot, amelyeket nem lehetett pusztán

⁸ Lüdtke, Alf: Einleitung: Was ist und wer treibt Alltagsgeschichte? (a továbbiakban: Lüdtke 1989.) In: Lüdtke, Alf (Hrsg.): *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt a. M., 1989. 9–47. (a továbbiakban: *Alltagsgeschichte*); Fónagy 369–370.; Elley 252–253.

⁹ Lüdtke 1989. 15–18., 32–33.; Ö. Kovács József: Nyugati társadalomtörténeti szemle, különös tekintettel a német történetírára. 1999. www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortene/alfogo/studia3

¹⁰ Elley 269–272.; Lüdtke 1989. 26–30.

¹¹ Niethammer, Lutz (Hrsg.): „Die Jahre weiss man nicht, wo man die heute hinsetzen soll”. *Faschismuserfahrungen im Ruhrgebiet. Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960*. I. Bd., Bonn – Berlin, 1985.; Niethammer, Lutz (Hrsg.): „Hinterher merk man, dass

az antropológiától kölcsönzött módon, a „résztvevő megfigyelés” (*teilnehmende Beobachtung*) „szenvtelen” módján leírni. A kisemberek elfojtott vágyai, „leszorított” akarata a múlt nehezen vállalható örökségét közvetítette az olvasók felé. (Az *Alltagsgeschichte* kritikusi közül akadt, aki ennek fényében semmi kivetnivalót nem látott abban, hogy az alsóbb társadalmi csoportokba tartozók szempontjait korábban elhanyagolták a történészek, s alig leplezett örömmel állapította meg, hogy az ő akarata a történelmi folyamatokban csak korlátozott mértékben tudott érvényre jutni.¹²)

Hogy a probléma jelentőségét érzékeltetendő némi leegyszerűsítéssel éljek: a hétköznapiok vizsgálata során a cselekvő egyének szempontjából érthetővé vált, ami korábban érthetetlennek, megmagyarázhatóvá, ami korábban megmagyarázhatatlannak tűnt. A kezdeti antiszcientista célkitűzések ellenére a mindennapok történészei a témát megismerve fogalmaik tisztázására kényszerültek, arra, hogy szembenézzenek a nemzeti történelem vizsgálata kapcsán fölmerülő elméleti kérdésekkel, s a történetírói szerepből következő erkölcsi dilemmákkal. Röviden összefoglalva: a hétköznapiok történetírói számára morális készletet jelentett, hogy az általuk megismert valóságképet ne egyszerűen csak elbeszéljék, hanem egyúttal értelmezzék is az olvasó számára.

A legnagyobb hatású elmélet, amit a mindennapok történészei a cselekvő egyén történelemformáló szerepéről alkottak egy magyarra alig lefordítható fogalomban teljesedett ki. Az Ön-fejűségnek (*Eigen-Sinn*) a német irodalomból, filozófiából ismert fogalma tűnt alkalmasnak arra, hogy leírja a „többség”, vagyis azoknak az embereknek a magatartását, motivációit, akik nem voltak lelkes hívei a náci ideológiának, viszont az ellenfelei sem, akiknek mindennapi munkája, passzív magatartása ugyanakkor – mivel nem gátolta – segítette a rendszer kiépülését.

Az *Eigensinn* szóalakot az idegen nyelvű fordítások is megőrizték, a nem német anyanyelvű olvasó számára röviden körbeírva, magyarázva a fogalmat, jelezve ezzel, hogy a szó jelentései egy lábjegyzet terjedelménél bővebb magyarázatot igényelnek.¹³ Ma a köznyelvben önfejűséget, nyakas viselkedést jelent, többnyire negatív konnotációkat hordoz, melléknévként (*eigensinnig* – öntudatos, önfejű) a makacs szinonimájaként használatos, például rakoncátlan gyerekeket feddhetnek így a szülei.¹⁴ A 18. század elejétől fogva bukkan fel a német irodalmi nyelvben. Kezdetben iskolamesterek és plébánosok, a műveltség vidéki letéteményesei ostromozták vele a faragatlanságot, a tudatlanságot, miközben hősies erőfeszítéseket tettek arra, hogy kigyomlálják a népi kultúra számukra érthetetlen vadhajlásait. Ha valaki az emberi nem felemelkedését saját céljának tekintette, legalábbis gya-

---

es richtig war, dass es schiefgegangen ist”. *Nachkriegserfahrungen im Ruhrgebiet. Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960. II. Bd.*, Bonn–Berlin, 1983.; Niehammer, Lutz–von Plato, Alexander: „Wier kriegen jetzt andere Zeiten”. *Auf der Suche nach der Erfahrung des Volkes in nachfaschistischen Ländern. Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960. III. Bd.*, Broszat, Martin (Hrsg.): *Alltagsgeschichte der NS-Zeit. Neue Perspektive oder Trivialisierung?* München, 1984.; Lüdtke, Alf: *Wo blieb der „rote Gut”? Arbeitererfahrungen und deutscher Faschismus.* In: *Alltagsgeschichte.* 224–282.

¹² Wehler, Hans Ulrich: *Königsweg zu neuen Ufern oder Irrgarten der Illusionen? Die Westdeutsche Alltagsgeschichte.* In: Kocka, Jürgen–Brüggemeier, Franz Joseph: „Geschichte von unten – geschichte von innen.” *Kontroversen um die Alltagsgeschichte.* Hagen, 1985.; Idézi: Fónagy. 374.; Bódy. 293.

¹³ Lüdtke, Alf (Hrsg.): *The History of Every Day Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life.* Fordította: Templer, William. Princeton, New Jersey, 1995.

¹⁴ Duden. *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache.* 2. Bd. Mannheim–Wien–Zürich. 619.; Wahrig, Gerhard: *Deutsches Wörterbuch.* München, 1986. 382.

nakvással szemlélte az „aljanép” viselt dolgait, mindennapi szokásait.¹⁵ A szó jelentéshorizontja később kibővült. Németországban közismert a Grimm testvérek meséje az önfejű (eigensinnig) gyerekről, aki anyjával örökké szófogadatlan volt és ezért a „jóisten” betegséget, majd halált hozott rá.¹⁶ Kevésbé „véres” konnotációkkal, de szintén nem a „szelíd” makacsság szinonimájaként értelmeződött a fogalom Hermann Hesse önéletrajzi írásaiban. A *Pusztai farkas* írója egyetlen igazi erényként az öntudatot, az öntörvényű emberek magatartását élte, erényt látva abban, ha valaki csak saját akaratának engedelmeskedik.¹⁷ Hegel a *Szellem fenomenológiájában* Eigensinn-nek a saját akaratot (der Eigene Sinn) nevezte, az uralom és a szabadság dichotómiájában értelmezve a fogalmat. Az egyén saját akaratát eszerint nem az uralommal nyíltan konfrontálódva, hanem ahhoz alkalmazkodva érvényesíti. A szó egyfajta ellenállást jelent, de nem a szabad ember szabad akaratát, hanem az uralom különböző formáihoz alkalmazkodó és alkalmazkodni tudó polgárét.¹⁸ A történeti irodalom révén a szó jelentései egybekapcsolódtak az *elsajátításnak* (aneignen) többnyire a pszichológiából ismert fogalmával.¹⁹ A történészek – elsősorban Alf Lüdtke írásai nyomán – azt vizsgálták, hogy az egyének a diktatúrában, miképp sajátították el a számukra idegen politikai, társadalmi viszonyokat, illetőleg hogyan határozták el saját életüket a külvilág történéseitől. A kötőjeles írásmóddal (Eigen-Sinn) is a „saját értelem, tudat” jelentést hangsúlyozva jelezték az olvasó számára, hogy ha korlátozottak is cselekvési lehetőségei, saját cselekedetének irányítója azért az egyén mindig saját maga marad.²⁰

A fogalom voltaképpen bárki viselkedésére alkalmazható, jelentése a szituációnak s a cselekvő egyén személyiségének függvénye, végső értelmét mindig az adott szövegkörnyezetben nyeri el. Jelen ismertetés írója hajlik arra, hogy inkább a véleményformálás, a megismerés „fogalmi eszközét”, mintsem az analitikus elemzés kategóriáját lássa benne.²¹ A konkrét esettanulmányok többnyire kétfajta értelmezést kínálnak az egyéni cselekedetek vizsgálatánál: egyfelől az egyén, másfelől a nagyobb közösség szempontjából engedik értékelni az eseményeket; az olvasó így nemcsak az önfejűség megnyilvánulásaival, hanem annak kö-

¹⁵ Grimm, Jacob – Grimm, Wilhelm: Deutsches Wörterbuch. 3. Bd. Leipzig, Verlag von S Hirzel. 1862. 100–101.; Lüdtke, Alf: Eigen-Sinn. Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik von Kaiserreich bis in den Faschismus. Hamburg, 1993. (a továbbiakban: Lüdtke 1993.)

¹⁶ A makacs gyermek. In: Jacob és Wilhelm Grimm összes meséi. Fordította: Adamik Lajos és Márton László. Budapest, Merényi Könyvkiadó. 440.

¹⁷ Hesse, Hermann: Eigensinn. Autobiographische Schriften. Válogatta és utószóval ellátta Siegfried Unseld. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1981. 1. A fogalom értelmezése a hessei életmű kapcsán: Limberg, Michael (Hrsg.): Zwischen Eigen-Sinn und Anpassung. Aussenseitertum im Leben und Werk von Hermann Hesse. 10. Internationales Hermann-Hesse-Kolloquium in Calw 1999. Verlag Bernhard Gengenbach, Bad Liebenzell – Calw, 1999.

¹⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel A szellem fenomenológiájában az önfejűség fogalmát a következőképpen határozta meg: „Der eigene Sinn ist Eigensinn, eine Freiheit welche noch innerhalb der Knechtschaft stehenbleibt”. Phaenomenologie des Geistes. Hamburg, 1958. 150. Idézi Lüdtke 1994. 141. „Az önfejűség az a szabadság, amely egy egyes dologhoz köti magát és a szolgáláson belül áll...” Georg Wilhelm Friedrich Hegel: A szellem fenomenológiája. Fordította: Szemere Samu. Budapest, Akadémiai, 1961. 109.

¹⁹ Lüdtke, Alf: Geschichte und „Eigensinn”. In: Berliner Geschichtswerkstatt (Hrsg.): Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte. Zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte. Münster, 1994. 139–153. (a továbbiakban: Lüdtke 1994.)

²⁰ Lüdtke 1989.; Lüdtke 1994.

²¹ Az *Alltagsgeschichte*, elsősorban Alf Lüdtke fogalomhasználatának kritikáját lásd: Röhr, Werner: Alltag und Alltagsgeschichte. Fragen und Kritiken sozialgeschichtlicher Faschismusforschung. In: Röhr, Werner (Hrsg.): Terror, Herrschaft und Alltag im Nationalsozialismus: Probleme einer Sozialgeschichte des deutschen Faschismus. Münster, 1995. 139–153.

vetkezményeivel is szembeül. A nagyobb közösség perspektívája nyújt távlatot az „önfejűségek” értelmezéséhez és (erkölcsi alapú) megítéléséhez.

A fogalom kezdetben a náciizmus korabeli német munkásság egyéni és kollektív cselekedeteinek értelmezéséhez kínált keretet. Később az államszocialista rendszer hétköznapijainak vizsgálata során segítette a nyugat-német történetírókat abban, hogy újrafogalmazták a kelet-német diktatúra uralmi viszonyairól a politikatörténetészek által alkotott sematikus képet. A hétköznapi „bátorságok” és „megalkuvások” története kétségkívül színesítette a korszak korábban szinte kizárólag fekete-fehér színekkel ábrázolt történelmét.²² (A fogalom adaptációja talán nem volna hiábavaló a magyar jelenkortörténet-írásban sem. A viták így nem abban merülnének ki, hogy ki miért nem tekinthet bele a róla szóló belügyi jelentésekbe, s hogy politikai-ideológiai szempontjai alapján ki hogyan ítéli meg az elmúlt rendszer egyébként kétségkívül autoriter jellegét.) A fogalomnak ezen túl is sokfajta jelentésárnyalata ismert: leírták vele a polgári öntudat megnyilvánulásait vagy az uraik ellen lázadó parasztok „kollektív” akaratát. Később alkalmazták a fogalmat a munka világának a nemek (*Geschlecht*) történetének leírására, a Habsburg Monarchia irónóiról értekezve vagy éppen a feminista politikaelmélet elméleti alapjait keresve.²³ A mindennapok történetírásának módszereit és eredményeit bemutató gyűjteményes kötetek és összegző írások azonban elsősorban mint a mindennapok történetészei által alkotott – vagy pontosabban: újrafogalmazott – kategóriát, a történeti megismerés „eszközét” ismertetik.

Az itt közölt tanulmány egy 1992-es történetészvita alkalmával hangzott el, írásban 1994-ben jelent meg. Mi következik az Alltagsgeschichte után? – erre a kérdésre keresték a választ a szimpózium résztvevői (Ute Daniel, Wolfgang Hardtwig, Jürgen Kocka, Hans Medick és a fordításban közölt cikk szerzője, Alf Lüdtke).²⁴ A mindennapok történetírása politikai és tudománykritikai programként kezdődött, de több mint egy évtized elteltével, mire a korábbi csatározások során ejtett sebek behegedtek, sort lehetett keríteni az irányzat historiográfiai helyének, jelentőségének megvitatására is. A hétköznapi történetírását jellemző szemléletmód jegyében vagy annak ellenében a módszertani megújulás lehetőségét többen – a konferencia résztvevői közül is – már régóta az új történetírás különböző irányzatainak, történeti antropológia, mikrotörténet, új kultúrtörténet, adaptációjában keresték.

Alf Lüdtke, a hétköznapi történetírásának „elméletadó” historikusa a mindennapok történetészeinek szemléletmódját jellemző rövid esszéisztikus írással válaszolt a körkérdésre. Lüdtke első írásaiban a bürokráciát, a porosz állam erőszakos megnyilvánulásait vizsgálta, kutatta a munkás-politikat s a munkásmagatartásokat a 19. század második felében. Vizsgálódásai később olyan problémákhoz vezették el (mint például uralom s egyének dialógusa, az uralom formái, a kortársak cselekvési lehetőségei), melyek megértéséhez a legmegfelelőbb kutatási terepet a 20. századi diktatúrák történelme jelentette. Előbb a náciizmus-

²² Lindenberger, Thomas: Alltagsgeschichte und ihr möglicher Beitrag zu einer Gesellschaftsgeschichte der DDR. In: Bessel, Martin–Ralph, Jessen (Hrsg.): Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR. Göttingen, 1996. 298–325.; Lindenberger, Thomas: Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung. In: Lindenberger, Thomas (Hrsg.): Herrschaft und Eigensinn in der Diktatur. Köln–Weimar–Wien, 1999.; Ludwig, Andreas: Fortschritt, Norm und Eigensinn. Erkundungen im Alltag der DDR, Berlin, 1999. Ismerteti: Majtényi 2001. 246–250.

²³ van Dühren, Richard (Hrsg.): Arbeit, Frömmigkeit und Eigensinn. Studien zur historischen Kulturforschung II. Frankfurt a. M., 1990; Kreisky, Eva–Sauer, Birgit: Geschlecht und Eigensinn. Feministische Recherchen in der Politikwissenschaft. Wien–Köln–Weimar, 1998.; Gürtler, Christa–Schmid-Bortenschlager, Siegrid: Eigensinn und Widerstand. Schriftstellerinnen der Habsburger Monarchie. Wien, 1998.

²⁴ Schulze, Winfried (Hrsg.): Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie. Eine Diskussion. Göttingen, 1994.

kori német munkásság magatartás-formáit elemezte, majd a fordulat éve után, amikor a kelet-német archívumok megnyitak, s történészek sora kezdett dolgozni a múlt bűneinek feltárásán, elsőik között kérdőjelezte meg a monolitikus diktatúrákép érvényességét. Az egyéni érdekek és magatartások vizsgálatán keresztül tartotta csak lehetségesnek a totalitárius rendszer értelmezését. Historiográfiai tanulmányaiban a mindennapok történelméről, az antropológiai megközelítés esélyeiről értekezett, és az ő nevéhez fűződik az ön-fejűség fogalmának történettudományi adaptációja is.²⁵

Az itt olvasható tanulmány a hétköznapiak historikusának a forrásokhoz és a múlthoz való viszonyát jellemzi. Mire támaszkodhat a történész, amikor kilépve saját világából, a kor emberének lépéseit követi? Az írott források csak ritkán elevenítik meg a „kisemberek” életét, mindennapjait. Alig képesek érzékelteni valamit is a fizikai munka, a munkás-kultúra világából. A megismeréshez, úgy tűnik, nagyfokú intuícóra van szükség. Az elemzés a logikus érvelés mellett így nem nélkülözheti a hangulati elemeket, érzelmi motívumokat sem. De a minél teljesebb megismerésre való törekvés nem zárja-e ki a tudományos igényű értelmezés lehetőségét? A cél, a megértés mintha továbbra is fontosabb volna annál, hogy a történész magyarázza vagy értelmezni kívánja tárgyát. Az anyag, amin dolgozik „spród”, megmunkálhatatlan, de nemcsak a források „spródek”, hanem maguk az emberek is, hiszen az ő világuk az, ami nem ismerhető meg a maga teljességében, csak a valóság töredékeiben. Szükséges-e újraírni a múltat akkor, ha a kortársak töredékes történetei, melyek ebben a megközelítésben a történelmet jelentik, úgysem mondhatók el másképp, csak a mi nézőpontunkból, saját szempontjaink alapján? És ha igen, mi következik abból, hogy a megismerés lehetőségére és módszertanára kérdeztünk rá?

Az írás a történeti megismerés lehetőségeire vonatkozó önreflektív esszé, mely egyúttal – értelmezésem szerint – egy sajátos, elsősorban a német történelem sajátságaiban gyökerező megközelítésmód határait is kijelöli, mert bár nem valószerű, talán mégis valóságosnak kell látnunk elmúlt valóságok utólagos leképezését.

A történész legalábbis, ha saját diszciplínájának keretein belül marad, nem tehet másképp.

---

²⁵ Lüdtke, Alf: „Gemeinwohl”, Polizei und „Festungspraxis”: staatliche Gewaltsamkeit und innere Verwaltung in Preussen, 1812–1850. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1982.; Lüdtke 1999.; Lüdtke 1993.; Lüdtke 1994.; Lüdtke, Alf (Hrsg.): Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozialanthropologische Studien. Göttingen, 1991.; Becker, Peter–Lüdtke, Alf (Hrsg.): Akten, Eingaben, Schaufenster: Die DDR und ihre Texte. Erkundungen zu Herrschaft und Alltag. Berlin, 1997. Alf Lüdtke műveinek bibliográfiáját lásd a következő internet-címen: www.uni-erfurt.de/anthropologie/luedtke1.html